

10. Грицак Н. Р. Методичні основи жанрового аналізу художнього твору: ретроспективний огляд // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: науковий журнал. Педагогічні науки. 2018. № 3 (94). С. 42–49.
11. Bhatia V. Applied genre analysis: A multi-perspective model // Ibérica, 2002. Vol. 4. P. 3–19. URL: <https://www.researchgate.net/publication/28185101>
12. Гугнин А. А. Введение в анализ поэтического текста: сб. науч. ст. // Контексты мировой литературы. Новополюк, 2011. С. 22–39.
13. Prentice D. A., Gerrig R. J., Bailis D. S. What readers bring to the processing of fictional texts // Psychonomic Bulletin & Review. 1997. Vol. 4, Issue 3. P. 416–420. doi: <http://doi.org/10.3758/bf03210803>
14. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. пос. Київ: Академвидав, 2013. 280 с.
15. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Ісаєва О. О.
Дата надходження рукопису 27.12.2018*

Грицак Наталія Русланівна, кандидат філологічних наук, кафедра методики викладання світової літератури, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: grycak78@ukr.net

УДК 37.011.3-051

DOI: 10.15587/2519-4984.2019.154575

ФЕНОМЕН САМОЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНЕРГІЇ

© І. Є. Макаренко

У статті актуалізується питання щодо важливості переорієнтації власної професійної діяльності педагога у напрямі пріоритету механізмів самореалізації, саморозвитку, саморегуляції, необхідних для його професійно-особистісного самовдосконалення. Наголошено на важливості розвитку феномену самоєфективності вчителя як основи розкриття його власного потенціалу, що націлює на духовну активність та отримання ефективного результату у професійній діяльності, а також як важливий інструмент модернізації вітчизняного освітнього простору. Виокремлено та проаналізовано сутність понять «самоєфективність», «педагогічна самоєфективність». Так, зазначено, що самоєфективність слід характеризувати такими ознаками, як: рефлексивність та усвідомленість; результативність та націленість на успіх; керованість та послідовність; здатність до самооцінювання; мобільність, гнучкість та прогнозованість тощо. Механізм розвитку самоєфективності педагога розглянуто з позицій синергетичного підходу, з урахуванням основних принципів синергетичної парадигми в освіті. Акцентовано увагу на можливостях синергетики для педагогічної науки в аспекті розгляду відкритих систем (педагог, педагогічний колектив, педагогічна система в цілому), здатних до самоорганізації. Встановлено, що будь-який педагог у синергетиці може віднайти для себе смислові ключі щодо побудови власної траєкторії управління розвитком самоєфективності. Слід розглядати вчителя як продуктивного суб'єкта власної професійної діяльності. Схарактеризовано сутнісні ознаки самоєфективного вчителя як синергетичної системи. Зроблено висновок, що саме самоєфективний педагог у теорії синергії постає як активний суб'єкт професійної діяльності та агент змін у руслі реформації загальноосвітнього навчального закладу, та доведено доцільність розвитку у нього таких ознак та властивостей, як: позитивне сприйняття дійсності; прийняття себе, інших та оточуючий світ в цілому якими вони є і якими вони можуть бути у майбутньому; уміння ставити мету, долати професійні та життєві труднощі з установкою на самозміну; прояв екзистенційної спонтанності, безпосередності щодо розв'язання педагогічних задач; впевненість у власному професійному та духовному потенціалі як внутрішньому ресурсі саморуку та саморозвитку; здатність реально і адекватно оцінювати себе, бачення як власних позитивних якостей, так і недоліків тощо

Ключові слова: самоєфективність, синергетика, професійно-особистісне самовдосконалення, саморозвиток, педагогічна самоєфективність, критичне мислення

1. Вступ

Нині у контексті соціокультурних змін у країні недостатня увага приділяється питанням становлення і розвитку власне педагога у широкому контекстуальному смислі (вчителя, вихователя, викладача, тьютора тощо), його безпосереднього впливу на сучасний світ (як конструктивного, так і деструктивного). Необхідно зробити парадигмальний акцент не стільки на процес й систему педагогічної освіти, скільки на предмет дослідження та суб'єкт педагогічної освіти.

Сучасного педагога як суб'єкта неперервного саморозвитку значно важче (у порівнянні з об'єктом) використовувати, пригнічувати, оцінювати, маніпулювати ним, одним словом, необхідно аналізувати причини його незгоди, заперечень, рахуватися з його професійною компетентністю, результатами й досягненнями його діяльності. Акцент зміщується у бік нової ролі вчителя – не як єдиного наставника носія знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини.

Загальне освітнє концептуальне положення в контексті необхідності реалізації завдань навчання упродовж усього життя вимагає від сучасного вчителя не лише переорієнтації власної професійної діяльності у напрямі пріоритету інноваційності перед репродуктивністю, а також зміни функції комунікації [1].

Постає питання про розвиток механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, необхідних для професійно-особистісного самозростання педагога. А власне, сам процес самовдосконалення можна розглядати як інвестицію, що є обов'язковою умовою досягнення успіху та підвищення рівня самоефективності вчителя, як основи розкриття його власного потенціалу, що націлює на духовну активність та отримання ефективного результату у професійній діяльності.

2. Літературний огляд

Визначенню сутності та механізмів реалізації процесу формування та розвитку самоефективності особистості присвятили свої наукові дослідження як зарубіжні [2, 3], так і вітчизняні учені [4, 5].

Так, окреслено динаміку професійної самоефективності майбутнього педагога-психолога [4];

розглянуто феномен самоефективності в контексті аналізу проблеми професійно-особистісного самовдосконалення вчителів [6];

досліджено формування педагогічної самоефективності майбутніх учителів музики [5];

здійснено аналіз соціально-демографічних та організаційно-професійних характеристик самоефективності педагогічних працівників [7].

Проблемі розвитку особистості в контексті синергетичної парадигми, а також пошуку нових орієнтирів самоорганізації для освіти присвячено наукові праці ряду учених [8, 9].

Водночас, дослідженню механізмів розвитку самоефективності вчителя у контексті синергетичного підходу не приділено належної уваги. Вочевидь, це зумовлює перспективу подальших наукових пошуків й визначає мету та завдання нашого дослідження.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є висвітлення авторських поглядів щодо основних шляхів застосування синергетичного підходу до проблеми розвитку самоефективності сучасного педагога.

Для досягнення мети поставлені такі завдання дослідження:

1. Розкрити та охарактеризувати можливості використання синергетичного підходу та методології наукового аналізу феномену самоефективності сучасного вчителя.

2. Визначити сутнісні ознаки самоефективного вчителя з позицій синергії.

4. Аналіз проблеми застосування синергетичного підходу до формування й розвитку самоефективності сучасного вчителя

Спрямування на професійно-особистісний саморозвиток пов'язане з акцентуванням значущості мотивуючих тенденцій змін на основі цінності професійної самореалізації. Ці тенденції орієнтовані на зміст роботи, що виконується, й підвищення задоволеності від професійної діяльності.

Професія педагога передбачає активну співпрацю вчителя з учнями, розвиток їх особистості, що потребують великих емоційних затрат. Навчати, мотивувати, стимулювати діяльність учня у педагогічному процесі можливо тільки за умов постійного розвитку особистості самого педагога, а тому самовдосконалення, самопізнання, саморозвиток – це необхідні умови професійного становлення й зростання вчителя.

Складність роботи над собою обумовлена тим, що людина – «гуманітарна система», на яку потужний вплив здійснюють судження про неї, емоційне сприйняття її іншими. Ця система відкрита, жива, що постійно розвивається.

Важливу роль у досягненні успіху у будь-якій діяльності, і педагогічній зокрема, відіграють переконання особистості у своїх здібностях отримувати ефективний бажаний результат. Це положення глибоко обґрунтовується у концепції самоефективності в теорії соціального научіння [2]. Так, згідно вищезначеної концепції, під самоефективністю слід розуміти:

1) переконання людини відносно її здатності керувати подіями, що впливають на її життя;

2) особистісний когнітивний конструкт, що впливає на мотивацію та результати діяльності;

3) переконання особистості в успішності здійснення поведінки, необхідної для досягнення очікуваних результатів [2].

Водночас, з огляду на дослідження феномену самоефективності вчителя, слід зазначити, на наш погляд, найбільш влучні тлумачення сутності поняття педагогічна самоефективність, як «інтегративне утворення, яке виражається у впевненості педагога у власній професійній компетентності, здатності продуктивно здійснювати педагогічну діяльність, обираючи засоби педагогічного впливу, що забезпечують успішне досягнення поставлених цілей навчально-виховного процесу» [5] та як «системоутворювальну особистісно-професійну характеристику, що

виявляється у готовності та здатності педагога мобілізувати сукупність особистісних якостей, кваліфікаційних знань, умінь та методичної майстерності з метою досягнення оптимальних результатів у педагогічній діяльності» [6].

Самоефективний педагог характеризується високим рівнем професійної активності. Процес активності педагога визначається як інтегративна властивість особистості, що дозволяє здійснювати вільне цілепокладання у діяльності, обумовленою самокерованою мотивацією; ініціативно й самокритично відноситися до нових задач, що, як правило, виходять за межі заданої ситуації; перманентно рефлексувати у зоні випередження, прогнозувати результати педагогічної діяльності та стосунків. Формування та розвиток самоефективності сучасних вчителів є провідним інструментом модернізації вітчизняного освітнього простору.

Значущість цієї проблеми зростає у контексті новітніх реалій «функціонування синергетичної освіти, здатної відповідати на виклики сучасності», що вимагає особливої уваги до професійного та особистісного статусу педагогічного працівника у концептуальному баченні «філософії людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» [1].

Таким чином, ми торкаємося питання використання теорії синергії у контексті дослідження феномену самоефективності особистості сучасного вчителя. Наскільки ж доцільним й правомірним є такий підхід в освітньому ракурсі, а також за яких умов можна реалізувати принципи синергетики в аспекті досліджуваної проблеми.

Термін «синергетика» – від грец. *synergia* – енергія сумісної дії [10]. Синергетика існує у трьох іпостасях – синергетика як теорія, синергетика як методологія, синергетика як загальнотеоретичне й методологічне пізнання світу [11].

Нині синергетика визначається як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, у межах якого вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної та іншої природи.

Водночас, орієнтуючись на наукові дослідження синергетичної теорії особистості, можна стверджувати справедливості методологічної тези щодо ймовірності прогнозування характеру перебігу процесів побудови та еволюції структур у досліджуваних сферах природничої та людської реальності [9].

Вочевидь, з точки зору синергетики, особистість є складною, багаторівневою самоорганізованою системою, тож логічно проблеми розвитку особистості розглядати саме з позиції синергетичного підходу.

Саме його можливості дозволяють розширювати теоретичний та практичний обрій аналізу педагогічних явищ, коли, наприклад, викладача, педагога можна розглядати як відкриту систему, що саморозвивається і не знаходиться в рівновазі, але має стійкість за рахунок самоорганізації хаосу потенційних станів у певних структурах і володіє великими власними можливостями для саморозвитку з навколишнім середовищем [12].

Фундаментальні положення синергетики відкривають нові можливості для педагогічної науки, адже самоорганізація дає змогу зрозуміти механізм розвитку особистості вчителя, педагогічного колективу, педагогічної системи в цілому [13]. У синергетичному підході закладені можливості діалогу, співтворчості, індивідуального шляху розвитку. Синергетика встановлює, які процеси самоорганізації відбуваються у природі та суспільстві, та якого типу нелінійні закони керують цими процесами та при яких саме умовах.

Використання синергетичного підходу, до якого відсутній повноцінний альтернативний підхід, можна позиціонувати як *modus vivendi* – згоду сторін з різними поглядами на певний об'єкт [1]. Синергетика як теорія самоорганізації складних систем виявляє спільне в поведінці складних систем.

Зважаючи на певні обмеження у реалізації синергетичних моделей, а саме те, що синергетика застосовується до колективних, масових процесів, де є один або невелика кількість основних детермінуючих факторів (параметрів порядку), які можуть бути виокремлено в поле дослідження, застосування теорії синергії в аспекті щодо процесу розвитку самоефективності вчителя як окремого індивіда не є прийнятним [9]. Таким чином, розгляд синергетики як методологічної основи для наукового аналізу феномену самоефективності можливий лише за умови дослідження чисельної кількості вчителів з метою визначення деяких чітких подібних параметрів порядку, що стосуватимуться характерних особливостей самоефективної особистості.

5. Результати дослідження

Задля розуміння сутності механізмів формування самоефективності особистості у теорії синергії слід зазначити основні тлумачення проблеми розвитку особистості в поняттях і дефініціях синергетичної парадигми. Лише розглянувши їх за загальними та специфічними ознаками, можна з'ясувати доцільність та особливості їх використання.

Ключові дефініції синергетики щодо розвитку особистості в аспекті тлумачення сутнісних ознак самоефективного вчителя подано нами у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Ключові дефініції синергетики щодо розвитку особистості в аспекті тлумачення сутнісних ознак самоефективного вчителя

Ключові дефініції щодо розвитку особистості в контексті синергетичної парадигми	Сутнісні ознаки самоефективного вчителя як синергетичної системи
<p><u>Нерівноважність</u> (особливий стан особистості, наявність якого забезпечує здатність до утворення якісно нових, бажаних змін у структурі системи – її ускладнень на новому рівні організації. Постійна нерівноваженість системи створює передумови змін, тобто розвитку) [1].</p>	<p>– постійна свідомо орієнтованість на здобуття нового – знань, досвіду, економічних, політичних, культурних досягнень, а також специфічна налаштованість на інновацію; – здатність до саморефлексії власної педагогічної діяльності (перебування у хаосі аналітичних думок та сумнівів); – володіння на високому рівні критичністю мислення.</p>
<p><u>Відкритість</u> (особистість у кожний момент знаходиться у стані нескінченної кількості впливів, що на неї здійснюються; у кожний наступний момент часу особистість не залишається незмінною; здатність кожної з підсистем особистості (біологічної, соціальної, психічної) до обміну енергією, інформацією тощо) [1].</p>	<p>– здатність особистості до аналізу інформаційних потоків, розпізнавання та відокремлення істинного знання від хибного; – володіння продуктивною комунікацією (роль коуча для учнів (не скеровувати та формувати дитину, а пробуджувати та стимулювати)); – здатність органічно використовувати різноманітні педагогічні підходи, методики та технології навчання й виховання.</p>
<p><u>Нелінійність</u> (розвиток особистості як закономірне чергування етапів нерівноважності та рівноваги; жодний зі станів не є «добрим» чи «поганим»; це об'єктивні стани особистості як відкритої системи, що здатні до саморозвитку) [1].</p>	<p>– володіння нелінійним мисленням під час кризових ситуацій; – здатність самостійно обирати траєкторію саморуку до успіху; – здатність до резистентності щодо стресових ситуацій, саморегуляція власної професійної діяльності, гнучкість до зауважень</p>
<p><u>Когерентність</u> (зміна в одному з елементів її структури неодмінно зумовлює зміни в інших елементах, що дозволяє «вирівнювати» одні складові особистості до потрібного рівня за рахунок інших)</p>	<p>– узгодженість та цілеспрямованість дій щодо власного саморозвитку; – орієнтація на підвищення певної власної професійної чи особистісної компетентності за рахунок інших компетентностей; – уміння прогнозувати результати власної діяльності з урахуванням ситуативної специфічності взаємозалежних впливів різних факторів.</p>
<p><u>Точки біфуркації</u> (у них особистість отримує безліч шляхів розвитку, в яких «розв'язується» стан нерівноважності, і після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку; це переломні моменти (події) у житті особистості, переживаючи і долаючи які особистість стає іншою [1].</p>	<p>– здатність до динамічного пошуку та ухвалення оптимальних рішень (щодалі більш нестандартних); – усвідомлення необхідності систематичного власного самовдосконалення як умови подальшого саморозвитку на відміну від протилежного процесу деградації особистості; самоприйняття й водночас постійне прагнення до розвитку; – вибір власне педагогом рівня своїх зусиль, наполегливості, доборі завдань визначеного ним ступеня складності для досягнення успіху у практичній діяльності; – установка на самозміну та потужний поштовх до послідовної роботи над собою.</p>
<p><u>Дисипативність</u> (здатність особистості використовувати енергію, що надходить ззовні, для підтримання власної ідентичності або появи та виявлення активності; характеристика може оцінюватися і як здатність чинити опір зовнішнім впливам, і як спроможність до активного самотворення) [1].</p>	<p>– здатність відповідно реагувати на події швидкозмінного світу; – готовність сприймати нові враження та здатність активно й творчо діяти; – здатність реально і адекватно оцінювати себе, бачення як власних позитивних якостей, так і недоліків.</p>

6. Висновки

1. Розвиток самоефективності сучасного педагога повинен стати основою розкриття його власного професійно-особистісного потенціалу, а також важливим інструментом модернізації вітчизняного освітнього простору у руслі реалізації концепції нової української школи.

2. Застосування синергетичного підходу як методологічної основи для наукового аналізу феномену

самоефективності сучасного вчителя дозволить розкрити основні механізми реалізації процесів спрямованих на самовдосконалення у їх професійній діяльності.

3. Самоефективний педагог у теорії синергії постає як активний суб'єкт професійної діяльності та агент змін у руслі реформації загальноосвітньої школи, і повинен характеризуватися такими ознаками і властивостями:

– позитивне сприйняття дійсності, що виявляється у готовності розв'язувати професійні та життєві проблеми, суб'єктивній визначеності у складних ситуаціях, здатності до пошуку нових, неординарних шляхів та технологій;

– прийняття себе, інших та оточуючий світ в цілому одночасно такими, якими вони є, і такими, якими вони можуть бути у майбутньому;

– уміння концентруватися на проблемах, пов'язаних із здатністю ставити мету, потребою і покликанням до творчості;

– прояв екзистенційної спонтанності, безпосередності, відвертості, насиченості емоційної реакції на розв'язання педагогічних задач;

– усвідомлення впевненості, незалежності та певної автономії від соціального оточення, віра у власний професійний та духовний потенціал як внутрішній ресурс саморуку та саморозвитку;

– прояв креативності як дієвої здатності до творчої свободи, професійної майстерності, новизни та природної спонтанності як норми щоденної життєдіяльності.

Література

1. Синергетика і освіта: монографія / ред. Кремень В. Г. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 348 с.
2. Bandura A. Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective // Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52, Issue 1. P. 1–26. doi: <http://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>
3. Mayer J. D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence // Intelligence. 1993. Vol. 17, Issue 4. P. 433–442. doi: [http://doi.org/10.1016/0160-2896\(93\)90010-3](http://doi.org/10.1016/0160-2896(93)90010-3)
4. Васильева Т. И. Динамика профессиональной самооффективности будущего педагога-психолога: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва, 2008. 25 с.
5. Крешна Т. І. Формування професійної самоефективності майбутніх учителів музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2008. 23 с.
6. Фаст О. Л. Психолого-педагогічний аспект формування професійної самоефективності майбутніх учителів: зб. наук. пр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2009. № 27. С. 445–448.
7. Мушегов О. М. Особливості самоефективності педагогічних працівників ЗНЗ // Організаційна психологія. Економічна психологія. 2016. № 2-3 (5-6). С. 97–103.
8. Ткаченко Л. І. Синергетичний підхід у педагогіці: нова парадигма // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 10 (17). С. 18–21.
9. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомыры. Санкт-Петербург: Алтея, 2002. 414 с.
10. Рубель О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти // Філософія освіти. 2006. № 1 (3). С. 35–41.
11. Буданов В. Методология и принципы синергетики // Філософія освіти. 2006. № 1 (3). С. 143–172.
12. Макарова Л. Н. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность. Ч. 2: монография. Москва: МГЛУ, 2000. 142 с.
13. Кремень В. Г. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез // Теорія і практика управління соціальними системами. 2013. № 3. С. 3–19.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Бондар В. І.
Дата надходження рукопису 18.12.2018*

Макаренко Ірина Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедри педагогіки, Криворізький державний педагогічний університет, пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Україна, 50086
E-mail: i.makarenko@ukr.net